

רב־תרבותיות, לאומיות והפוליטיקה של העיר: המקרה של אשדוד

ארז צפדיה* וחיים יעקובי**

תקציר. בשנים האחרונות משמשת האופציה הרב־תרבותית כמודל נורמטיבי בקרב פרנסי העיר אשדוד. המבנה הפיזי של העיר, תוצר תכנונה המודרניסטי, והרכבה הדמוגרפי מהווים לכאורה את התשתית לכינונה של אופציה רב־תרבותית זו. מאמר זה בוחן באופן ביקורתי את שאלת היותה של אשדוד עיר רב־תרבותית. בעזרת גיוס וחיבור בין תובנות תיאורטיות מגוף הידע על הסדרים רב־תרבותיים ומגוף הידע על פוליטיקה ותכנון עירוני המאמר מתחקה אחר תכנונה של העיר ובנייתה כחלק מחזון בינוי אומה ומדינה, כמו גם אחר יצירת החפיפה בין אתניות, מעמד ומקום מגורים ויצירת מערכת היחסים בין הקהילות בעיר. ממצאיו של המחקר מציבים סימני שאלה לגבי היותה של אשדוד "עיר רב־תרבותית", אף שמוסדות השלטון המקומי מכירים בשונות ובייחוד של כל קהילה, מטפחים את הקהילות השונות ומפגינים נדיבות בתחום התרבות הקהילתית.

הקדמה

אחת הסוגיות המרכזיות הנדונות כיום בספרות העוסקת בפוליטיקה של העיר היא העובדה כי ערים רבות הפכו למרחבים רב־תרבותיים (Sandercock, 1998; Watson, 2006). אך בעוד העמדה הליברלית מבקשת לראות בעיר מרחב פתוח ומאפשר הטומן בחובו הזדמנויות רבות ושוות לפרטים החיים בו ללא הבדלי דת, מין או שייכות אתנית (Katznelson, 1995), הרי גוף הידע הביקורתי מצביע על האופן שבו העיר המשוחזרת לכאורה מכבלי הפרויקט הלאומי ממשיכה לשעתק את יחסי הכוחות ומהווה אתר מרבד המקיים דפוסי אפליה, הדרה והיבדלות (ראו לדוגמה Taylor, 2000; Marcuse and Kempen, 2000). על פי ביקורת זו, רק העיר הרב־תרבותית, המקנה לגיטימציה לשונות וחותרת אחר חלוקת משאבים צודקת, מסוגלת להוות מרחב פתוח ומאפשר. מתח זה בין העיר כמרחב מאפשר לבין שעתוקו של הריבוד החברתי־לאומי הוא שעומד במרכז המאמר, המבקש לבחון את האפשרות לייצורו

* המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, המכללה האקדמית ספיר

** המחלקה לפוליטיקה וממשל, אוניברסיטת בן גוריון

תודנתו למאיה זוהר על העזרה באיסוף הנתונים, ליזי יונה, לאורן יפתחאל ולשתי הקוראות מטעם סוציולוגיה ישראלית על הערותיהן המועילות לגרסה מוקדמת של מאמר זה. המאמר נכתב באדיבות עיריית אשדוד במסגרת אירועי חמישים שנה להקמת העיר. אנו מודים ללאה שמיר ולמשה דרוור, עובדי עיריית אשדוד, על העזרה הרבה שהושיטו לנו.

של מרחב עירוני רב־תרבותי בישראל. באופן מפורט יותר, במאמר זה נדון במקרה של העיר אשדוד, שבה האופציה הרב־תרבותית כביכול מתממשת:

אשדוד מונה כיום כ־212,500 תושבים (כ־58,000 בתי אב) והיא העיר החמישית בגודלה בישראל [...] אשדוד [קלטה] יהודים מכל תפוצות ישראל כך שכל אדם מישראל יכול לחוש בה כבביתו – בתרבות ארץ מוצאו ובשפת אמו, במנהגים ובאורחות חיים המיוחדים לקהילתו. יחד עם זאת, אשדוד מתאפיינת בחברה סובלנית ופתוחה החיה בהרמוניה וביחסים יפים בין כל קהילותיה (מתוך אתר עיריית אשדוד: www.ashdod.muni.il).

תיאור זה של היחסים האתניים באשדוד מצביע על מצב שבו אורחות עירונית מובחנת (differentiated citizenship) מאפשרת את קבלתו של "האחר" כשותף בחברה דמוקרטית. זהו אחד מביטוייה של הפוליטיקה של השונות, התובעת את הסרתם של מנגנונים שנועדו ליצירת קולקטיב הומוגני ומבקשת להיאבק בהם תוך הכרה בצרכים ובאינטרסים של קבוצות בעלות ייחוד תרבותי, אתני או חברתי (יונה וספורטא, 2000). עניין זה מרכזי לעבודתה של יאנג (Young, 1990), הגורסת כי אחד מן העקרונות המרכזיים למרחב רב־תרבותי הוא מתן לגיטימציה לשונות חברתית אך לא להדרה. לדבריה, התופעה של קבוצות המגדירות עצמן כשונות חברתית ותרבותית הולכת ומתעצמת, וזאת בניגוד לפרדיגמה המודרניסטית שחזתה את דעיכת תחושות ההשתייכות האתנית, והעצמת זהויות מונוליות המכוונות על ידי התערבותה של המדינה. עיקרון נוסף שמנסחת יאנג הוא יצירת מגוון (diversity), קרי מפגש בין קבוצות שונות בעיר המתרחש גם כתוצאה מעירוב שימושים המאפשר פעילות ועניין במרחב הציבורי, ומושך את תושבי העיר לצאת אל מרחב זה. המרחב הציבורי הופך למקום שבו ניתן מענה למגוון הצרכים של תושבי העיר, ולמקום מפגש עם האחר; סוגיית המפגש עם האחר עומדת במידה רבה בלב ההווה העירונית. יאנג מייחסת למפגש זה ממד ארוטי, במובן של משיכה ל"אחר" ובהתרגשות הקיימת במפגש עם הזר, המפתיע, המוציא אותנו ממעגל ההיכרות היום־יומי (Young, 1990, p. 239).

כיצד באים היבטים אלו לידי ביטוי באשדוד? מהו מקומו של המרחב בארגון היחסים החברתיים הרב־תרבותיים, וכיצד אלו, בתורם, מייצרים את המרחב? סוגיות אלו הן שיידונו במאמר, שיפתח בתיאור ובניתוח השיח התכנוני שליווה את הקמתה של העיר אשדוד. כפי שנראה, שיח זה, המושתת על הגישה הרציונלית־כוללנית בתכנון ערים, מקודד היבטים רבים של הפרויקט המודרני־לאומי בישראל שביקש לייצר "מכל מרחבי" (Taylor, 1994), שווינוי לכאורה, שבו יעברו המהגרים היהודים בעיר תהליך הטמעה אל תוך הזוהת הלאומית. ברם, חלקו השני של המאמר ילמדנו כי זמן קצר לאחר הקמתה של העיר אותגר החזון המודרניסטי־לאומי בידי המציאות הדמוגרפית והגיאוגרפית שטמנה את זרעי האופציה הרב־תרבותית בעיר, ובחלק השלישי נצביע באופן ביקורתי על האופן שבו היחסים האתניים באשדוד בהווה ממשיכים לקיים את דפוסי הריבוד הנגזרים מן ההיגיון הלאומי. בשל כך נמנע מימושה המלא של האופציה הרב־תרבותית, שאינה כוללת רק לגיטימציה לשונות אלא אף חלוקת משאבים וכוח שווינוי החורגת מן הריבוד האתנו־מעמדי שמכתיבה הלאומיות. אשדוד אוזנת אפוא במקל בשני קצותיו: מצד אחד היא מונעת בידי תכנון מודרניסטי והיגיון לאומי, ומצד אחר

רשויותיה קשובות לזהויות השונות בעיר, שהתאפשרו הודות לתכנון המודרניסטי וההיגיון הלאומי; מתח זה הוא הציר המרכזי העומד בבסיס המאמר.

תכנון העיר

בכלל צפויה סכנה שכל העם היהודי יתרכז בתל-אביב. אם נקים את הנמל ליד תל-אביב, אנו מעבירים את היהודים כולם לתל-אביב (בן גוריון, פרטי כל ישיבת הממשלה, 24.02.1952, בתוך: אפרת, 2005, עמ' 921).

ב־15 במאי 1956 קיבלה "קבוצת בוני ערים" אישור מממשלת ישראל להקים את העיר אשדוד. לאחר מספר חודשים נחתם החוזה בין "חברת אשדוד בע"מ" – חברת בת של קבוצת בוני ערים – לבין מדינת ישראל, ולפיו לידי החברה יימסר שטח לפיתוחה של העיר.¹ על פי החוזה, ובשונה מהקמת ערי הפיתוח הוותיקות יותר, האחריות לתכנון ולפיתוח העיר החדשה שתקום הוטלה אף היא על החברה הפרטית קבוצת בוני ערים.² ביולי 1957 הודיעה ממשלת ישראל על הקמתה של אשדוד, תוך הענקת זיכיון על שטח של 40,000 דונם (רענן, 1990).³ במבט עכשווי דומה שהכנת תוכנית המתאר הראשונה לאשדוד, אשר הופקדה בידי המתכננים יצחק פרלשטיין ואריה דודאי (1957-1959) ואשר משמשת עד היום,⁴ היוותה הזדמנות למימוש מניפסט לאומי-מרחבי שאימץ כלים טכנולוגיים "מדעיים" ומודרניים – כדוגמת התכנון העירוני – לשם ביסוס התביעה הלאומית לזכויות טריטוריאליות, ותוך

1 חשוב לציין שהיזומה להקמת עיר נמל חדשה עלתה כבר ב־1949, אולם מסיבות פוליטיות ותכנוניות הקמתה נדחתה. מחלוקת עמדה בין המתכננים שצידדו בהקמת הנמל באשדוד לבין הפוליטיקאים שביקשו למקמו בתל אביב. המתכננים הצליחו לגייס לצדם את הצבא, ואחר גם את חברת החשמל, על מנת להצדיק הקמת הנמל באשדוד; התפיסה התכנונית צידדה בהגבלת התפשטותה של תל אביב ובחיווק מפת הערים החדשות יותר (שכטר, 1990, אצל שרון, 2004). בתחילה נבנו מגורים לעובדי חברת החשמל ובשלב מאוחר יותר החלו להגיע מהגרים, בעיקר מצפון אפריקה (אפרת, 2004, עמ' 903-908).

2 שבהמשך הפכה לחברה ציבורית.

3 בקשתה של החברה נתמכה בידי אגף התכנון ומשרד האוצר. אולם כפי שטוען אליעזר ברצקוס (1969), שטח הזיכיון של החברה כמו גם התחייבויותיה המעטות בתכנון ופיתוח הותירו לממשלת ישראל את מטלת הפיתוח והבנייה – דבר שהוביל בסופו של דבר לשינוי החוזה והזיכיון: "כשם ששטח הזיכיון היה מופרו כך היתה מופרות גם הפרוגרמה לתכנון העיר, שנקבעה על ידי יוזמי הקמת העיר. היעד הדמוגרפי שנקבע לצורכי התכנון – 250 אלף תושבים – חרג הרחק מכל מסגרת דמוגרפית סבירה [...] התוצאות של מעוף-יתר והפרזה ביעד מורגשים היטב בתכנית העיר – בין אם בתפיסה של שטחים מיותרים כעתודה לפיתוח העירוני, בין אם במיקום של מרכזה הראשי של העיר במרחק ניכר מן הנמל ומן העיר הקיימת בפועל" (ברצקוס, 1969 [2004], עמ' 928).

4 בסוף שנות השמונים הוכנה תוכנית מתאר חדשה לעיר – ד/2000. מאז הכנתה לא נדונה התוכנית בוועדה המחויית, וממילא לא הופקדה ולא אושרה. תוכנית נוספת, שהוכנה ב־1995 אף היא לא אושרה, מהווה רוויזיה ל־ד/2000 על רקע גל ההגירה.

פתרון לבעיות חברתיות בוערות (Yifachel, 1998). במילים אחרות, ברצוננו להצביע על כך שסיפור תכנונה של אשדוד מבטא את רתימתה לפרויקט הלאומי, שמטרתו אינה רק פיתוח כלכלי ומתן פתרון מגורים ותעסוקה למהגרים, אלא אף אמצעי ליצירת תמורה תודעתית במרחב. מודרניות ועירוניות בהקשר זה אינן חלק ממהלך אבולוציוני בלתי נשלט, אלא שכתופעות סוציולוגיות ופוליטיות הן מזדחלות, ולרוב פורצות, באמצעות סוכניהן – התיישבות, לאומיות, הגירה, מומחים מקצועיים והון – והבטחתן היא תמורה תודעתית וחברתית שתוביל, כבוא היום, אל עתיד "טוב יותר" שהוא גם בלתי נמנע (Taylor, 1999). אכן, המודרניות, כפרויקט חברתי, כוללת דוקטרינה של התקדמות (progress) המלווה בייצורו של סובייקט חדש – סוכן המודרניות המשוחרר מכבלי המסורת ופועל לממש את עצמו כפרט (Taylor, 1999; Enwezor, 2001). ראיית המודרניות כתהליך ניטרלי מעצימה את הדומיננטיות של התרבות המערבית והופכת אותה לברירת מחדל יחידנית שיש לשאוף אליה על מנת לזכות בתואר "מודרניים" (Taylor, 1999); תואר זה מהווה תנאי להנאה מחלוקה של זכויות וטובין.

זוהי אפוא נקודת המפגש הפוליטית בין המודרניות, הלאומיות והתכנון המרחבי. בהקשר למאמר זה נטען כי הגישה התכנונית המודרניסטית הלמה את הצורך "לביית" את המהגרים שהגיעו לישראל כדי שלא יישארו "זרים" במדינה החדשה (שנהב, 2002). לתפיסה זו שני ביטויים מרכזיים: האחד הוא האזרחי־זהותי והאחר הוא המרחבי. ביחס להיבט האזרחי־זהותי – התוכנית המודרניסטית של העיר אשדוד ביקשה "לגהץ" את הגיוון האתנו־תרבותי ולייצר תחתיו הומוגניות אתנו־לאומית, כחלק מפרויקט מיווג הגלויות של מדינת ישראל (Gorny, 2001). השאיפה להומוגניות לא הייתה ייחודית לעיר אשדוד או למדינת ישראל: היא השתלבה בשאיפותיהן של מדינות מערביות רבות לקדם את פרויקט בנייה האומה והמדינה באמצעות קליטת מהגרים המדומיינים כמקורבים על בסיס אתני, דתי וגזעי, והטמעתם אל חיק הלאומיות "המודרנית" (Kennedy, 2001). גישה זו התעלמה מן הגיוון האתנו־תרבותי שהביאו עמם המהגרים, וראתה בו תופעה זמנית שתיעלם עם היטמעותם של המהגרים (Brubaker, 2001; Kymlicka, 2000; Gordon, 1964). מדיניות רווחה, ובכללה תכנון אינטגרטיבי ואספקה של אמצעי דיור נוחים, שימשה במאמץ הטמעת המהגרים (Bommes, 2000).

במקביל לשאיפה להטמיע את המהגרים ולטשטש את זרותם, כחלק מפרויקט בנייה האומה, שורה של כוחות חברתיים, מוסדיים, תרבותיים וכלכליים במדינות הקולטות דחקה את המהגרים אל שולי הקולקטיב הלאומי (Soysal, 1994) וצרבה הדרה זו במרחב. התוצאה היא שבמישור האזרחי־זהותי מהגרים חוו תהליכי הכללה והדרה ברו־זמניים, והללו הציבו אותם בשולי הלאומיות הנבנית (Brubaker, 1992).

הארגון המרחבי משלים את המישור האזרחי־זהותי ונותן לו ביטוי מעשי; לארגון המרחב תפקיד חברתי המגדיר את אופן החיים במרחב על היבטיו השונים: מבנים קהילתיים, שטחים פתוחים ומבני מגורים (Watson, 2006; Sandercock, 1998); ובהקשר של אשדוד: אהרון־גוטמן, 2005). תפיסת המגורים המודרניסטית שמה לה למטרה לא רק לספק מגורים אלא גם לשחרר את המשפחה מתפיסות דומסטיות מסורתיות (יעקובי, 2007) ולעצב את זהותה הפרטית והלאומית (קלוש ולו־יון, 2000). משטר אדריכלי־תכנוני זה נשען על תפיסות

תכנוניות שרווחו בעולם המערבי באותה תקופה ואף זכה לתמיכה נלהבת של כתבי העת האדריכליים בעולם.⁵

אשדוד תוכננה בשטח ריק, ובכך צעדה את צעדיה הראשונים במימוש החזון המודרניסטי של ערים חדשות (אהרון-גוטמן, 2005), אך לא פחות מכך במימוש החזון הציוני של כיבוש השממה. התכנון המודרניסטי המשיך לשמש גם בקביעת עקרונות הבסיס לתוכנית המתאר של העיר אשדוד, אשר אורגנה על פי הפרדת שימושי קרקע ואיזור (zoning). אזור התעשייה מוקם צפונית לאזורי המגורים ובסמוך לנמל, ושטח נוסף הוקצה בדרום-מזרח העיר המתוכננת עבור תעשייה קלה ואחסנה.⁶ שטחים לתחנת הרכבת, למוסכים ולשוק סיוטנאי הוקצו בסמוך לכניסה הראשית מדרום וממערב. מערכת הכבישים שתוכננה יצרה שתי וערב של דרכים עורקיות ראשיות, התוחמות ומקשרות את 17 רובעי המגורים; רבעים אלו תוכננו כיחידות שכנות בגודל 500-1200 דונם, והיו אמורים להכיל 3,200-5,700 יחידות דיור לאוכלוסייה בת 12,000-21,500 תושבים. בכל רובע הותוותה רשת דרכים פנימית והוקצו שטחים למרכזי משנה הכוללים מבני ציבור ובהם בדרך כלל שני בתי ספר יסודיים, גני ילדים, בית כנסת, מרפאה ומועדון נוער, וכן בתי מסחר ושירותים עירוניים בקנה מידה רובעי. רובעי העיר תוכננו ונבנו בשלבים, וכל שלב נועד להקנות לתושבים איכות חיים עירוניים ברובע, בין השאר באמצעות תכנון מרכזי מסחר ושירותים משניים בכל רובע (ישראל, 2006), כלומר כל רובע תוכנן לשמש כיחידה כלכלית וחברתית עצמאית. בנוסף לרשת הדרכים הוגדר מערך תנועת הולכי רגל ושטחים ציבוריים. הדרך העורקית ממזרח למערב אף קושרת את מרכז העיר עם האזור שיועד למוסדות ושירותים מיוחדים – בין היתר בית חולים, אוניברסיטה ואצטדיון מרכזי – אשר הוצבו במקומות שונים בעיר (גרייצר ואחרים, 1976).

פרלשטיין ודודאי, אדריכלי התוכנית, מיקמו את המרכז העירוני בטבורה הגיאוגרפי של אשדוד, בכפל טופוגרפי בין רובעי המגורים המערביים, שם גם נפגשים צירי התנועה העיקריים: ציר צפון-דרום, המחבר את אזור התעשייה והנמל לעיר ומהווה את הכניסה הראשית, וציר מזרח-מערב, המוביל ממרכז התחבורה לעיר. מרכז העיר, כך על פי המתכננים, אמור היה להיות גולת הכותרת של העיר החדשה. המודרניות במרכז העיר החדשה דומיינה ככרך הומה שבו "יהיה גם ריכוז מגורים גדול, שיבטיח קצב חיים למרכז בכל שעות היום והלילה" (אצל אפרת, 2004, עמ' 910). האוטופיה התכנונית כללה גם היבטים מוטוריים, קרי "העברת כל התנועה הממונעת והחניות למפלס התחתון, ואילו המפלס העליון ישמש את הולכי הרגל. כמו כן דובר על חנייה למסוקים, תחנות חדישות למוניות, ואולי גם תחנה סופית לרכבת מהירה" (בנימין פרנקל, אצל רענן, 1990, עמ' 24-25). השירותים העירוניים במרכז והפעילות שדומיינה בו אמורים היו למצות את טעמה של המודרניות הישראלית:

במרכז יפעלו: תחנת האוטובוסים המרכזית, תחנת המשטרה המרכזית, בית הדואר המרכזי ומרכזי טלפונים, בתי המשפט, משרדי הממשלה, מוסדות העירייה, ומשרדים ציבוריים אחרים. המוסדות הבנקאים [כך במקור] ומוסדות הביטוח ירכזו

5 דוגמה לכך היא כתב העת *Architecture d'aujourd'hui* שבשנת 1963 הוציא לאור גיליון מיוחד (106) שכלל מחווה ללה קורבוזייה והצגת פרויקטים ישראליים.

6 ההקצה בדרום-מזרח העיר לא באה לידי ביטוי עד עתה.

כאן את משרדיהם הראשיים בכנייני ייצוג. אולמות התיאטרון, היכלות הקונצרטים וכן בתי קולנוע ברמה גבוהה [...] גם מקומם של מוזיאונים ואולמות תערוכה לא ייפקד מה"סיטי" וכן ימוקמו בו [...] המועצה הדתית, לשכת העבודה, לשכת הסעד, מגן דוד אדום, הביטוח הלאומי, בתי הכנסת המרכזיים ומשרדיהן של אגודות חברתיות ופוליטיות (בנימין פרנקל, אצל רענן, 1990, עמ' 24-25).

על תכנון המרכז העירוני של אשדוד הוכרזה תחרות בין־לאומית והשתתפו בה אדריכלים בכירים מרחבי העולם. אפרת (2004, עמ' 910) טוען שהחשיבות הרבה לפיתוח המרכז של אשדוד נבעה מהחשש מ"צלה של האחות הגדולה, תל אביב" ומהרצון להדגיש את ייעודה של אשדוד כ"עיר נמל ותעשייה עצמאית אשר תהווה מוקד חשוב לאזור ולמדינה כולה ולא מקום מגורים ועבודה לתושבי תל אביב" (חברת אשדוד בע"מ, 1976). לפיכך, המסר הפרוגרמטי שהועבר למתחרים הדגיש את תפיסת המרחב הריק המאפשר לממש כל חזון:

שטח התחרות הינו דיונות חול, ריק ממבנה ופתוח. כל השטח, ככל העיר, נמצא בידי הגורמים המפתחים את אשדוד. אין כל הגבלות על הקרקע ולמתחרה ניתנת יד חופשית בניצול ובתכנון השטח לפי הבנתו (חברת אשדוד בע"מ, 1976, עמ' 59).

ההצעה הזוכה הוגשה על ידי שלושה אדריכלים צרפתים: ז'אן גינסברג, פייר ואגו ומרטין ואן טריק. השלושה הגשימו בתוכניתם למרכז העיר אשדוד את סיכום העקרונות שהתקבל בכנס השמיני של CIAM בשנת 1951 (אפרת, 2004, עמ' 911).⁷ הדבר בא לידי ביטוי בזיהוי הצורך ביצירת בינוי צפוף, בביקורת של הזוכים על האורבניות המונומנטלית שאפיינה את התכנון המודרניסטי בראשיתו, כגון זה של העיר ברזיליה, ובהדגשת הצורך בייצור ליבה עירונית. התוכנית הזוכה אופיינה בגמישות שלבי ביצוע ובמגוון חללים ציבוריים שמטרתם הייתה לייצר בקרב תושבי העיר "תחושת דינמיות וחופש רבה" (L'architecture d'aujourd'hui, 1967, p. 97). מבחינת התכנון, האדריכלים ריכזו פונקציות שונות באתר – מסחר, תרבות, תעסוקה ושירותים עירוניים – תוך מתן קדימות להולכי רגל והפרדתם מהתנועה המוטורית. בסופו של דבר, תוכניתם של גינסברג, ואגו וואן טריק לא יצאה אל הפועל. אמיל ישראל מסביר מדוע:

המרכז העירוני הראשי שתוכנן התאים יותר לעיר בוגרת ובשלה, בעלת אוכלוסייה גדולה. תכנון העיר לא לקח בחשבון את שלבי הביניים של פיתוח העיר, העשויים היו להימשך עשרות שנים. תפיסת התכנון לגבי המע"ר הייתה נייחת ומקובעת על המצב ה"סופי" של העיר ולא על מצב דינאמי, שעמד בבסיס הגידול הריאלי של העיר. המרכז העירוני, למעשה, לא צמח יחד עם העיר עצמה (ישראל, 2006, עמ' 19).

7 הכנס החמישי של CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) בעיר הוסדון (Hoddesdon) באנגליה התמקד בתכנון מרכזי הערים באירופה שלאחר מלחמת העולם השנייה וביקורת על הגישה הביזורית בתכנון ערים. להרחבה ראו (Mumford, 2000).

בשל דינמיות הפיתוח, אילו המע"ר היה נבנה בשנותיה הראשונות של העיר, בתוך כמה עשרות שנים הוא היה ממוקם בשוליה הדרומיים, שכן עד שנות השמונים נבנו רק הרבעים הצפוניים של העיר. המע"ר החדש, ברובע ה"סיטי", הכולל שירותים ברמה הגבוהה ביותר, הוקם בסופו של דבר בשנות התשעים על בסיס שיתוף פעולה עסקי בין העירייה לבין יזמים פרטיים (חסון וחזן, 1997), שעה שגודל האוכלוסייה הצדיק, כך נטען, הפעלת שירותים כאלה, ושעה שנבנו הרבעים הדרומיים של העיר (הרץ ופוגל, 1990). חשוב להדגיש כי דחיית הקמת המע"ר תרמה לעיבוי הפעילויות בתוך הרבעים, ובמיוחד מרכז רובע א', הסמוך לנמל מבין כל מרכזי הרובע; מרכז זה שימש כמע"ר הספונטני של העיר (ישראל, 2006). להתפתחות זו של מרכזי הרובע, לצד הדינמיקה של הגירה לישראל בכלל ולאשדוד בפרט, הייתה השלכה חשובה בהתגבשות התנאים ליצירת עיר רב-תרבותית "מלמטה".

תכנון העיר השפיע אפוא על המבנה הפיזי והדמוגרפי שלה, ובמקרה הנדון לתכנון העיר מקום מרכזי בהכשרת התנאים לפרויקט רב-תרבותי. היבט נוסף בעל השפעה הוא חוסנה הכלכלי של הרשות המקומית; חוסן כלכלי עירוני הוא בחלקו תוצר של מדיניות תכנון והקצאת שטחים מוניציפליים, שמאפשרת לרשות המקומית הכנסות ממיסים עירוניים. חוסן זה מהווה להבנתנו אמצעי לתמיכה וקידום מדיניות מקומית של רב-תרבותיות. ההחלטה להקים מתקני תשתיות לאומיים בעיר אשדוד, כדוגמת נמל ימי ותחנת כוח, וההחלטה לכלול אותם בתחומיה המוניציפליים של העיר, תרמו לריכוז של פעילות עסקית מכניסת ארנונה. בשנת 2002 אשדוד נמנתה עם חמש הרשויות המקומיות המובילות בארנונה שאינה למגורים (רוזין וחזן, 2006). בשנת 2003 גבתה העירייה ארנונה בסך 324 מיליון ש"ח, 190 מיליון מתוכם ארנונה שאינה למגורים. סך הכנסות העירייה, ובכלל זה תשלומי העברה לחינוך ורווחה וגביית תשלומי מים, נאמדו בכ-900 מיליון ש"ח. על נתונים אלה של הכנסות העירייה, שעשויות לסייע בקידום הפרויקט הרב-תרבותי, מעיב הנתון של סך ההכנסות לנפש, הנמוך ב-20% מן הממוצע בישראל. פער זה מועצם בשל השתתפות הממשלה הנמוכה ב-34% מן ההשתתפות הממשלתית הממוצעת לנפש בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד הפנים, 2005).⁸ נתונים אלה מהווים עדות למקומה של אשדוד בהיררכיה העירונית-מעמדית שנוצרה בישראל, בין היתר בעזרת ההיגיון הלאומי שמומש בתכנון. על כך נרחיב עתה.

רב-תרבותיות "מלמטה"?

על רקע הדברים הללו ניתן היה לטעון כי תכנונה של העיר החדשה, כמו גם מטרת התחרות לתכנון מרכז, מקפלים בתוכם גישה שוויונית המאפשרת את הגשמת הזכות לעיר לתושביה; במינוח "הזכות לעיר" (the right to the city) אנו מכוונים להמשגה הלפבריאנית הכוללת את הזכות לציריכתה של העיר, לחופש בה, לתביעת נוכחות בעיר, לזכות שלא להיות מודה, לזכות לקיומם של זהות ואורח חיים אינדיבידואליים וקולקטיביים, ולזכות להשתתפות

8 לא מצאנו הסבר משכנע ביחס להשתתפות הממשלתית הנמוכה. רוזין וחזן (2006) מצביעים על כך שישנו שוני רב בהשתתפות הממשלתית בין רשות לרשות מבלי שקיימות אמות מידה ברורות. הם גם לא הצליחו למדוד את הקשר בין ההשתתפות הממשלתית לבין חוסן של הרשויות המקומיות.

בקבלת החלטות (Lefebvre, 1996). זוהי זכות המוקנית מטבעה לכלל החווים את העיר, ללא כל קשר לזיקותיהם התרבותיות. למרות שהעמדה הלפבריאנית של ההתנסות המרחבית כביטוי ליחסי כוחות וכהבניה של שונות נטועה בחשיבה המרקסיסטית, הרי היא מאפשרת להבין את הפוליטיקה של המרחב גם בהתייחס לשדות ביקורת אחרים, כגון זה הפוסט־קולוניאלי, שכן היא מתבטאת לא רק בשינוי המערך המעמדי אלא גם ברבדים אחרים שיחסי כוח חברתיים כגון אתניות והגירה באים בהם לידי ביטוי (יעקובי, 2006). אלו, כך מתברר, מסיטים את תשומת הלב מדילמות של חלוקה גרידא במרחב העירוני, ומכוונים אל דיאלמות הכרוכות בהכרה בשונה, בור, במהגר (Vertovec, 1998). כמוכן, הדיון בזכות לעיר שהציע לפבר איננו מהווה פרוגרמה תכנונית אלא שער לפוליטיקה חדשה, הרואה בעיר מרחב מפגש והחלפה בין מגוון רחב של שונויות (McCann, 2002).

אך האם ניתן לדון בזכות לעיר כאשר זו עומדת אל מול פרויקט לאומי־טריטוריאלי של ארגון מרחבי המנציח היררכיות חברתיות (יונה, 2005) באמצעות כלים מודרניים של תכנון? לצד הפן החיובי של ארגון המרחב, מסתבר שהוא מסייע בשעתוק הריבוד החברתי, המבטא את האינטרס ההגמוני של קבוצות השואפות לעצב את פרויקט בניו האומה והמדינה כך שיבטיח את שליטתן (McGarry, 1998). במילים אחרות, ארגון המרחב הוא הכלי למימוש של הפן האפל של המישור האזרחי־זהותי: בזמן שמדינות לאום שואפות להטמיע אל תוכן קהילות מהגרים המדומיינות כמקורבות ללאום הקולט, הרי הן דוחקות את המהגרים לשוליים החברתיים, בין היתר באמצעות ארגון מרחבי שמרחיקים גיאוגרפית ממרכזי הכוח וההון. המערכת התכנונית היוזמה והמאורגנת בידי מוסדות מדינת הלאום, ולאחריה מערכות התכנון בחסות "השוק החופשי", תרמו ליצירת סגרגציה עירונית בין ותיקים ומהגרים, ולעתים אף להרחקת המהגרים אל ערים חדשות ופרברים מרוחקים. הלאומיות והמודרניזם, אם כן, תרמו תרומה נכבדה לדחיקת המהגרים, לכאורה כתופעה המעוגנת בהגיון כלכלת שוק – שלפיו צורכי הפיתוח המרחבי, לצד יכולות כלכליות מוגבלות של המהגרים, עומדים בבסיסה של הסגרגציה – ותוך התעלמות מן השאיפה לשמירת דומיננטיות והיררכיה חברתית (Sibley, 1995).

כפי שנטען, ההיגיון של ההון הסווה היטב את ההיבטים האתניים והלאומיים של הקמת העיר אשדוד ואכלוסה, שהרי זו נועדה לשרת את המפה הכלכלית של מדינת ישראל, ולבור את פעילותה לשם פיתוח כלכלי (ברוצקוס, 1969). אולם זמן קצר לאחר הקמתה של אשדוד, בשנת 1967, עת הסתיימה בנייתם של הרבעים הצפוניים של העיר החדשה, התבררו כמה בעיות שנבעו מהקשרים אתניים ולאומיים של הכללת מהגרים בלאום והדרתם במרחב. בין היתר, הרוב המוחלט של תושבי אשדוד בשלהי שנות השישים היה מהגרים, ורק כ־10% היו ילידי הארץ. רק 13% מן המהגרים היגרו לישראל לפני 1948 (פלדי, 1967). מבין המהגרים 48% יוצאי צפון אפריקה, 15% יוצאי אסיה והשאר יוצאי אירופה־אמריקה. מחצית המהגרים הגיעו היישר אל אשדוד מארץ בואם, ואחרים הגיעו אליה ממקומות שונים בארץ (גרייצר ואחרים, 1976; פלדי, 1967). במילים אחרות, כ־40% מתושבי אשדוד בראשית שנות השבעים מדווחים שההגעה לאשדוד לא נעשתה מבחירה; בסקר שנערך באותה שנה התברר שרק 10% מן התושבים בעיר הגיעו אליה כי המקום מצא חן בעיניהם. יתרה מזאת, כמחצית מן הישראלים הוותיקים תושבי העיר הביעו רצון לעזוב את העיר – לעומת כרבע מן המהגרים (פלדי, 1967).

התבוננות במצבם הכלכלי של תושבי העיר מחזקת את דברינו בעניין ההיבטים האתנו-לאומיים של קליטה והטמעה של מהגרים אל תוך הלאום הדומיננטי, אך גם של הפנייתם לשוליים הגיאוגרפיים במסווה של היגיון כלכלי. מדירוג הרשויות המקומיות של ישראל לשנת 2001 על פי משתנים חברתיים וכלכליים של תושבי העיר דורגה אשדוד באשכול הרביעי,⁹ לצד רשויות ערביות וערי פיתוח. דירוג זה מציב את אשדוד נמוך ביחס לרשויות מקומיות יהודיות, אך גבוה ביחס לרשויות מקומיות ערביות (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2004).¹⁰ נתונים אלו נתמכים בהשוואת נתוני שכר ורווחה בין אשדוד ובין הממוצע בישראל: בשנת 2002 השכר הממוצע באשדוד (שכירים ועצמאים) היה נמוך ב-13% מן השכר הממוצע בישראל; אחוז השכירים המשתכרים עד שכר מינימום היה גבוה ב-6% מן הממוצע בישראל; ושיעור מקבלי דמי אבטלה באשדוד היה גבוה בכ-30% מן הממוצע בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד הפנים, 2005). כל אלה מתייבים הוצאה ממוצעת למשק בית באשדוד, הנמוכה ב-8% מן ההוצאה הממוצעת בישראל. אל מול נתונים אלו מסתמנת שורה של נתונים חיוביים: שיעור הזכאים באשדוד לבגרות גבוה ב-11% מהממוצע הארצי, והוא גדל בהדרגה משנה לשנה, ושיעור הבעלות על דירות גבוה ב-7% מן הממוצע הישראלי (אם כי מחיר דירה באשדוד נמוך ביחס לערים הגדולות בישראל) (עיריית אשדוד, 2005).

מציאות חברתית-כלכלית זו משקפת את כלל תושבי העיר, ואינה מתחשבת בהבדלים ובהיררכיות פנים-עירוניות. היווצרותה של היררכיה מעמדית בעיר אשדוד הופיעה כבר בשנים הראשונות לאחר הקמתה. פלדי (1967) מציין בהקשר זה שמרבית יוצאי צפון אפריקה נמצאים בתחתית הסולם המעמדי בעוד מרבית האוכלוסייה הוותיקה נמצאת מעל הממוצע הארצי. מסקנה זו מגובה בנתוני הכנסה על פי מוצא: בשנת 1970 עמד השכר הממוצע של שכיר לחודש בישראל על 686 ל"י, ובאשדוד הממוצע היה 652 ל"י. כמחצית מבין תושבי העיר ילידי הארץ השתכרו יותר מ-1000 ל"י, ורק 9% מהם השתכרו פחות מ-600 ל"י. תמונה הפוכה התבררה כאשר נבחנה הכנסתם של יוצאי צפון אפריקה בעיר: כ-60% מהם השתכרו פחות מ-600 ל"י, ורק 3.5% מהם השתכרו מעל 1000 ל"י. בקרב ילידי אירופה-אמריקה, כרבע השתכרו מעל 1000 ל"י, וכ-30% מתחת ל-600 ל"י (גרייצר ואחרים, 1976). לפנינו אפוא התשתית ליצירת היררכיה אתנו-מעמדית באשדוד.

לקיטוב הניכר בין קבוצות התושבים נמצאו הדים רבי-משמעות במישורים שונים – בראש ובראשונה בפרישה הגיאוגרפית: רובעיה הצפוניים של העיר, שהוקמו בשלהי גל ההגירה הגדול מצפון אפריקה, אוכלסו עד סוף שנות השמונים בעיקר ביצאי צפון אפריקה מחתך כלכלי-חברתי נמוך יחסית. בין היתר מצב זה נתן את אותותיו בשיבוש "כללי המשחק הדמוקרטי" באמצעות מאבקי הכוח הפנימיים, ובחפיפה הגוברת של המערכות המפלגתיות המקומיות לקווים של מוצא עדתי בקרב מהגרים המהווים את הריכוז הדומיננטי מבחינה מספרית. זאת ועוד, פלדי (1967) מצביע גם על הבעיות שעלו בעקבות קצב הבנייה המזורז שאיכותו ירודה. מעניין לציין כי הדו"ח מעלה כבר בשלב מוקדם זה את אחת התופעות שניתן

9 מתוך עשרה אשכולות. האשכול העשירי מעיד על דירוג חברתי-כלכלי גבוה, והראשון על דירוג נמוך.

10 דירוג הרשויות המקומיות בישראל מתבסס על שקלול של מגוון נתונים חברתיים-כלכליים לכדי יצירת מדד המעיד על הסטטוס החברתי-כלכלי של תושבי הרשות. עוד פרטים על הדירוג: http://www.cbs.gov.il/publications/local_authorities01/pdf/h_mavo.pdf

לראותן עד היום באשדוד, בציינו כי ברבעים א' ו-ב' נצפתה תופעה מתגברת והולכת של שינויי־יעוד "מלמטה", הסותר את כוונות המתכננים שביקשו הפרדת שימושים ופעילויות בתחומי הרובע. שינוי זה כלל, לדוגמה, התפתחותו של מסחר בלתי מתוכנן המתבסס על רוכלות, וזאת בניגוד לשימושי הקרקע המקוריים. ניתן לשער כי מקור החריוגות מן התכנון הראשוני הוא במצבם הכלכלי של המהגרים שגרו ברבעים השונים ובהרגלי הצריכה שלהם, שנגזרו ממערכת הקשרים החברתית ומתרבותם (אהרון־גוטמן, 2005). עניין זה יכול להתפרש כתביעה "מלמטה" – גם אם בלתי מודעת – לתכנון אחר המתאים לצורכי המשתמשים, ומכל מקום הוא ודאי מעורר את השאלה בדבר הפער הקיים בין החזון התכנוני לבין צורכי המשתמשים.

מן הדברים שהצגנו עד כה עולה הקשר בין התשתית התכנונית המודרניסטית של העיר לבין הדינמיקה החברתית: החזון התכנוני, ששאף לשטח שונות לכדי יצירת זהות לאומית אחידה, גייס את האידיאל של סדר וארגון במרחב, לא רק במישור הארצי שבו דנו קודם לכן, אלא גם במישור הפנים־עירוני. באשדוד התבטא הדבר בהקמה מדורגת של רבעים, כתגובה ל"ביקוש" מטעם אוכלוסיית המהגרים שהופנו אל העיר כחלק מחזון פיזור אוכלוסין. בארגון המרחבי של העיר, בדמות החלוקה לרבעים, היה פוטנציאל למימוש חזון רב־תרבותי המפר את ההיגיון הלאומי של האחדה והכללה תרבותית, אולם בה בעת הבנייה והאכלוס המדורג זרעו את זרעי הסגרגציה על בסיס אתני, וזו הועצמה בעזרת הגיון החלוקה הבלתי שוויוני, עד לכדי יצירת עיר מרובדת גיאוגרפית־אתנית־מעמדית.

אין בדברים אלה כדי לשלול מן היסוד את התכנון המרחבי: זה עשוי לשמש כלי יעיל למימוש הזכות לעיר, בתנאי שבנוסף להתייחסות לצרכים תכנוניים אוניברסליים יובאו בחשבון צרכים הנגזרים ממאפייני השונות התרבותית ומצבה הכלכלי של קבוצה מסוימת. שתי זהויות אלו – האתנית והאזרחית – נמצאות במתח מתמיד, בעיקר כאשר מדובר בהקשר הלאומי שבו הזהות האתנית של קבוצות שוליים "מסכנת" את האידיאל התרבותי־חברתי שהפרייקט הלאומי שואף אליו.

יש שיטענו כי בהבחנה זו בין ההשתייכות האתנית ובין ההשתייכות האזרחית בהקשר התכנוני יש משום התנשאות, משום שהתייחסות לזהות האתנית אמורה להיות חלק בלתי נפרד מהגדרת זכויותיה של קהילה. אך המציאות בחברות רב־אתניות, ומרבית מערכות התכנון הפועלות על פי עקרונות התכנון הרציונלי־כוללני, מוכיחות כי יש צורך בהבחנה זו, שהרי התכנון הכוללני מעצים – כפי שמלמד המקרה של אשדוד – את צורכי המדינה תוך הגדרתם כצורכי הכלל (public interest) ותוך התעלמות מצרכים הקשורים בזהותן של קבוצות מיעוט (Sandercock, 1998).

לקראת הסדר רב־תרבותי?

ההבדלים המעמדיים שאותרו בשנות השישים מאפיינים גם את ההווה, אם כי מגוון השונות בעיר גדל. ההבדלים האתנו־מעמדיים מקבלים ביטוי, בין היתר, בדפוסי ההצבעה לפוליטיקה הלאומית. אך בכל הנוגע לקהילות המהגרות בעיר, החלוקה האתנית איננה חופפת את גבולות החלוקה המעמדית, כלומר לא ניתן לאתר היררכיה מעמדית בין הקבוצות המהגרות

השונות. אל החלוקה לתושבים ותיקים ותושבים מהגרים – בעיקר יוצאי צפון אפריקה – התווספה חלוקה נוספת במשך השנים: חרדים ושאינם חרדים. גם חלוקה זו איננה מנותקת מן התוכנית העירונית המבוססת על הקמת רבעים באופן מדורג: מרבית האוכלוסייה החרדית של העיר אשדוד גרה ברבעים הצפון-מזרחיים; חלקו הצפוני של רובע ג', שבנייתו הסתיימה בשנות השבעים, ושל רובע ז', שנבנה בשנות השמונים, הוגדרו בידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2004) כאזורים חרדיים הומוגניים, דהיינו כאלו המתאפיינים באורח חיים ובסממנים חרדיים מובהקים כגון ישיבות רבות, חלוקה לחצרות לפי פלגים חרדיים ושיעורי הצבעה גבוהים למפלגות חרדיות.¹¹ אלו גם השנים שבהן החלה להגיע אוכלוסייה חרדית אל העיר, וברבות השנים התפשטה אל רובע א' (חלק צפון-מזרחי), רובע ב' (חלק דרום-מזרחי), רובע ד' (חלק דרום-מזרחי) ורובע ח' (חלק צפון-מערבי). שנבנה בשנות התשעים וקלט אליו משפחות חרדיות מחסידות גור. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מגדירה אזורים אלו כריכוזי חרדים מינוריים בעלי הומוגניות נמוכה יחסית.¹² ואכן, רובע ח', בשל העובדה שנבנה בשנות התשעים, מאכלס לצד החרדים גם אתיופים ורוסים. להבדיל מהיעדר החפיפה בין אתניות ובין מעמד, המאפיין את הקהילות המהגרות בעיר, בכל הנוגע לדיכטומיה חרדים-לא חרדים קיימת היררכיה מעמדית ברורה: החרדים מהווים את האוכלוסייה הענייה בעיר.

לדינמיקה הדמוגרפית-מרחבית הזו – שמבוססת מצד אחד על תכנון העיר כמקבץ של רבעים, ומצד אחר על תזמון בניית הרבעים בהתאם למועד הצטרפותן של קבוצות תרבותיות מובחנות אל העיר – ניתן ביטוי בקונפליקטים רבים בין הקהילות. בולט בהם הקונפליקט בין האוכלוסייה החילונית ובין זו החרדית, שעניינו לא רק אורחות החיים של הקבוצות השונות אלא אף שוק הדיור, שבו מתנהלת תחרות בין שתי האוכלוסיות. תחרות זו איננה מבטאת סובלנות והכרה בצורכי הדיור של הקהילות השונות, כמצופה מדגמים עירוניים רב-תרבותיים, אלא דווקא אגרסיביות מרחבית, המזכירה ערים שסועות על בסיס אתני וגזעי שבהן מתנהלת תחרות על משאבים (Shanahan and Olzak, 1999). בתחרות זו רבני הקהילה החרדית מכריזים על אזורים בעיר הראויים למגורי חרדים, ואלה הופכים באחת ליעדים לאוכלוסייה חרדית מקומית מבני ברק ומירושלים. באופן זה הפכו בשנים האחרונות חלקיו המזרחיים של רובע ו', וכן חלקים מרבעים ב', ג', ח' ו-ט' לחרדיים. מתן הכשר בידי הרבנים גורר בעקבותיו עלייה של עד 20% במחירי הדירות (קפלן, 2005א). ואולם התחרות איננה מוגבלת רק לשוק הדיור, אלא מתקיימת בזירות שונות, כמו זו הפוליטית; כך לדוגמה הרב אפרים וובר, חבר מועצת עיריית אשדוד מטעם יהדות התורה, הצהיר שעד שנת 2015 יהיה ראש עיר חרדי באשדוד, ותיקף את הצהרתו באמצעות ניתוח מספר הילדים הלומדים במוסדות חרדיים ביחס למספר התלמידים במוסדות חילוניים. על פי הערכות העירייה, בשנת 2005 היוותה האוכלוסייה החרדית כ-15% מתושבי העיר, אולם במערכת החינוך החרדית

11 הערכות לגבי אוכלוסייה חרדית שנעשו בידי הלמ"ס נשענות על דפוסי הצבעה, שיעורי ריבוי טבעי וסקרים חברתיים שוטפים שעורכת הלמ"ס.

12 קיימת אי-ודאות מסוימת ביחס לשאלה אם בריכוזי החרדים המינוריים אכן גרה אוכלוסייה חרדית. כך למשל ממידע שנמסר לנו מעיריית אשדוד במסגרת אימות ממצאי המחקר שלנו עולה שבחלק הדרום-מזרחי של רובע ד' גרה בעיקר אוכלוסייה מסורתית תומכת ש"ס, ודפוסי הצבעה של אוכלוסייה זו יוצרים רושם שמדובר באזור חרדי.

לומדים כ-30% מסך התלמידים בעיר. בכיר בעירייה, שהתייחס מעל גבי העיתון המקומי **אשדוד News** לדברי הרב וובר, הוסיף ממד מרחבי לדברי הרב:

אני יותר זהיר ואומר שרק ב-2020 יהיה ראש עיר חרדי. זה היה יכול לקרות הרבה קודם אילולא העלייה הגדולה של יוצאי חבר העמים בשנות ה-90 שדחתה את ההשתלטות החרדית בשנים אחדות. אני לא רואה באופק עליה גדולה נוספת שתשנה את המצב הדמוגרפי, לא הצרפתים ולא הדרום אמריקאים [...] אני מעריך שהם יסיימו להשתלט על רובע ח' והם ישתלטו גם על רובע ט' שיהפוך לרובע חרדי. כל מזרח העיר יהיה חרדי. 55 אחוזים מכלל הקשישים בעיר הם היום יוצאי חבר העמים. אם המשיח לא יבוא עד 2020 הם כבר לא יחיו ואז יתבצע המהפך. מספיק שהרבנים יקראו בעוד כמה שנים לחסידים שלהם לבוא לגור באשדוד והסיפור הדמוגרפי נגמר עוד קודם לכן (קפלן, 2005ב).

כדבריו, בשנים 1989-2005 התווספה לעיר אוכלוסיית מהגרים המונה 71,500 תושבים, ורובה המכריע יוצאי ברית המועצות לשעבר. בשנת 2005 הפכה אשדוד לעיר שבה גרה קהילת דוברי הרוסית הגדולה ביותר בישראל – 61,259 תושבים, ואשר מהווה 27% מאוכלוסיית העיר (המשרד לקליטת עלייה, 2006). בדומה למדיניות קליטת המהגרים של שנות החמישים, גם זו של שנות התשעים הונעה מאינטרסים אתנו-לאומיים ברורים של שימור הרוב היהודי ביחס לערבים, יצירת רוב אירופי ביחס למזרחים, וכפי שרמזו הבכיר בעירייה, שימור הדומיננטיות החילונית ביחס לחרדים (להרחבה ראו קימרלינג, 2004; יעקובי וצפדיה, 2004). בנוסף, גם בשנות התשעים פעלו המוטיבציות המדירות ביחס למהגרים, וארגון המרחב היווה את הזרוע הביצועית למימושן: בערי פיתוח ובערים פריפריאליות באזור המרכז כדוגמת נתניה, אשדוד, לוד, רמלה ובת ים שיעור יוצאי ברית המועצות לשעבר גבוה באופן משמעותי מן הממוצע בישראל. תופעה זו מיוחסת בטעות לפעילות השוק החופשי, אולם קשה להתעלם מן ההכוונה הממשלתית לניתוב הבנייה לאזורי פריפריה, ומתנופת הקמת השכונות החדשות באזורים אלו ביוזמה ממשלתית ובמימון ציבורי חלקי (צפדיה ויפתחאל, 2004; יעקובי וצפדיה, 2004).¹³ כך נוצר באשדוד פסיפס חברתי שבו שיעורם של המהגרים וצאצאיהם – משנות החמישים בעיקר מצפון אפריקה, משנות השבעים מברית המועצות, בשנות השמונים והתשעים מאתיופיה, משנות התשעים מברית המועצות לשעבר, ובשנים האחרונות אף מצרפת – רב ביחס לשיעורם באוכלוסייה היהודית בישראל.

המרחב באשדוד לא נותר אדיש להגירה האינטנסיבית בשנות התשעים ובראשית שנות האלפיים, אך בדומה לתקופות קודמות, החזון התכנוני המודרניסטי כשל במשימת השטחת

13 בעקבות גל ההגירה החליטה ממשלת ישראל ביולי 1990 לשנות את חוק התכנון והבנייה במסגרת הוראות שעת חירום, ולמסד פעילות של ועדות לבנייה למגורים (ול"ל). תפקידן לאשר בהליך מזורז פרויקטים של בנייה למגורים בני 200 יחידות דיור ומעלה. ועדות אלו, שסמכותן הוקבלה לסמכות הוועדות המחוזיות, הבטיחו רוב לנציגי הממשלה, ובכך הצליחו לכפות החלטות להקמת שכונות מגורים שלמות על רשויות מקומיות, מבלי להידרש להסכמת ראשיהן. להרחבה ראו Alterman, 2002; Tzfadia, 2005.

הזהויות, ואלו אף השתמרו בשל מרכיב הבנייה המדורגת של הרבעים, שתכליתו, כאמור, יצירת סדר וארגון מרחבי. בתקופה זו נבנו הרבעים ט', י, י"א, י"ב, י"ג, ט"ו, י"ז, הסיטי והמרניה – רובם בהתאם לתוכנית הראשונה של הקמת העיר ובהתאם לעיקרון של בניית רבעים עבור מתיישבים חדשים. חשוב לציין כי חלק מהרבעים, כגון רובע ט', רובע י"ג, רובע הסיטי, רובע י"ז, חלק מרובע ט"ו, והרחבתו של רובע ז', אושרו בהחלטות ול"לים. שלושה מן הרבעים הללו הוקמו בחמש השנים האחרונות בבנייה רחבת ההיקף המשקפת גידול שנתי ממוצע של כ-8,000 תושבים מאז ראשית שנות התשעים. האוכלוסייה הרוסית פרושה על פני כל רובעי העיר, אולם במספר רבעים ישנה דומיננטיות רוסית, ובכלל זה רבעים א', ב', ו', ח', ט', י, י"ג. בכל אחד מהם מהווה אוכלוסיית הרוסים לפחות 40% מתושבי הרובע:¹⁴

כה גורף היה הכיבוש הרוסי ברבעים החדשים, שלא הותר כמעט סימנים כלשהם של ישראליות ותיקה [...] תושבי אשדוד נוהגים להזהיר מבקרים – ספק בצחוק ספק ברצינות – שאם הרוסית אינה שגורה בפיהם, אל להם להיקלע לרבעים הללו. וזה אכן כך. חוץ משמות הרחובות הכתובים בעברית, אין כמעט זכר לשפתה הרשמית של המדינה. גם דוכני העיתונים משופעים בעיתונים ובמגזינים בשפה הרוסית [...] "פה אתה יכול לקום בבוקר וללכת לישון בלילה בלי לדבר מלה אחת בעברית ולהרגיש עשר", אמר צביקה לוטן, מנהל המתנ"סים בעיר (בן סימון, 2002).

ברם, אין לטעות בתיאור מציאות רבת-רבותית זו; היווצרות המתחם הרוסי ברבעים י"ו וי"ג סיכמה שני תהליכים דמוגרפיים המעידים על טיב היחסים בין הרוסים ובין האוכלוסייה הוותיקה, בעיקר יוצאי צפון אפריקה: הראשון היה כניסת הרוסים אל שכונות אלו, שהיו בתהליכי בנייה והוצעו לרוסים בתנאים מפתים ובסיוע נדיב של המדינה, כפי שניתן לכלל המהגרים באותן שנים (צפדיה ופיתחאל, 2004), השני היה עזיבה של התושבים הוותיקים, שרכשו ברובע דירות חדשות כחלק משאיפה לשפר את תנאי המגורים, ועזבו את הרובע עם הגעת הרוסים. כפי שמתארת יוצאת ברית המועצות תושבת רובע י"ג באומרה כי "המרוקאים שונאים אותנו. כל המרוקאים בשכונה כאן מכרו את הדירות שלהם וברחו מפה ברגע שהגענו" (גבירץ, 1999). תהליך זה מאיר את המתח בין החזון הרבת-רבותי ובין המימוש של תוכנית העיר: בניית הרבעים החדשים, שהופיעו בתוכנית העיר הראשונה, מתוזמנת להגעתו של גל הגירה המשרת את בניין האומה והמדינה, ולא בהכרח כדי לשפר את תנאי המגורים של הוותיקים. הפער בין שאיפת התושבים הוותיקים לשיפור תנאי המגורים לבין

14 4,000 מתושבי אשדוד מהווים גשר טרנס-לאומי לפוליטיקה הרוסית, בזכות היותם בעלי זכות הצבעה לפרלמנט במוסקבה – הדומא, והם אכן מממשים זכות זאת בקלפי שנפתחת במיוחד עבורם (אסולין, 2003). יום הניצחון ב"מלחמה הגדולה על המולדת" נחגג בידי הוטרואנים באשדוד, סביב מצבות וזכרון שהוצבו בשכונות הרוסיות (זילברג, 2002). חג המולד ברובע י"ג נחגג כהלכתו מדי שנה בשנה (בן סימון, 2000), ובסופי שבוע פוקדים הכליניים יוצאי ברית המועצות לשעבר את אחד משלושת מוקדי הביולוי שבהם הניחוח, המוזיקה, והאוכל מהמולדת הגדולה: קורונה, יורמלה וקרייזי (שרון, 2000). אין טעם לחפש במקומות אלו ישראלים ותיקים.

ההיגיון הלאומי המנחה את עיתוי מימוש התוכנית העירונית תורם להיווצרות קונפליקטים בשוק הדיור.

עד מהרה החלה בעיר גם תחרות על משאבים נוספים, והראשון שבהם הוא תעסוקה. הגידול המהיר באוכלוסיית העיר, שנבע בעיקר מכניסת יוצאי ברית המועצות לשעבר, לצד פיתוח בלתי מספק של מקורות תעסוקה ונטישה של ענפי תעשייה מסורתית לאזורי עדיפות א' או אל מחוץ למדינה (על פי ישראל, 2006, עד שנות התשעים 34% מכוח העבודה בעיר הועסק בתעשייה), הציבו את אשדוד ברשימה המפוקפקת של ערים מוכות אבטלה (בוהדנה, 2000). האבטלה היכתה בראש ובראשונה ברוסים, אך לא רק בהם: היא פגעה גם בוותיקים, ואלה הפנו אצבע מאשימה אל הרוסים (טל־שיר, 1999). גם תשומת הלב העירונית הפכה למשאב בתחרות: ותיקים טענו נגד ראש העיר ששורשיו מרוסיה ולכן הוא מתייחס רק למתיישבים החדשים ומזניח את הוותיקים (טל־שיר, 1999). תלונות דומות נשמעו גם מן התושבים החדשים בעיר: "אף אחד בעירייה לא מדבר רוסית והכסף הולך רק לישראלים ותיקים" (גבירץ, 1999).

אולם שיאה של התחרות היה בזירה הפוליטית־מקומית. בבחירות לרשויות המקומיות שנערכו בשנת 1993 לא נבחרו נציגים רוסים למועצת העיר, כלומר הם נעדרו מעמדות בשלטון המקומי. בבחירות בשנת 1998 הקים כצנלסון, בעצמו מהגר מברית המועצות לשעבר, את רשימת "אשדוד ביתנו" בעלת הזיקה ל"ישראל ביתנו" בראשות אביגדור ליברמן. מעבר למשמעות הסמלית של "אשדוד ביתנו", המדגישה את זיקתה של הקהילה הרוסית לאשדוד ואת בעלותה על העיר, היא היוותה את הזרוע הפוליטית רבת־העוצמה של הרוסים באשדוד לאחר שזכתה בתשעה מתוך עשרים וחמישה מושבים במועצת העיר. כך מתאר תושב העיר את ההוויה בעירייה חודשים ספורים לאחר הבחירות: "כולם שם רוסים, כולם מדברים רוסית, ומתייחסים אלי כאילו אני לא קיים" (טל־שיר, 1999).

לכאורה לפנינו ביטוי לרב־תרבותיות שאיננה מצטמצמת לביטויים סמליים אלא מעוגנת בחלוקת העוצמה בעיר, ובמידה מסוימת במבנה העירוני המאפשר לכל קבוצה לשמר תרבותה במסגרת גיאוגרפית מוגדרת. אך לא כך הדבר: התנאים ההכרחיים לקיומה של מציאות רב־תרבותית שעליהם מצביעה יאנג נעדרים מן המציאות הפוליטית באשדוד. אחד מהם הוא קיומו של הסדר מוסדי שיתמוך במימושה של אופציה רב־תרבותית, ויחתור לקיומו של צדק חברתי במישור החלוקתי וההכרתי. יאנג (Young, 2005) מציעה מסגרת של הגדרה עצמית ללא דומיננטיות, המתאימה למסגרות מרחביות שבהן חיות קבוצות שונות ביחד ובנפרד. הסדר זה, הנשען ביסודו על מערכות מוסדיות קהילתיות של ניהול עצמי, שואף להסדיר עניינים משותפים למגוון הקהילות באמצעות מנגנוני הידברות לא היררכיים, וללא קיומה של סמכות מוסדית העומדת מעל הקהילות. רק עניינים מסוימים, ובהסכמת הקהילות, יועברו לסמכותו של גוף מוסדי מרכזי כדוגמת העירייה. לשיטתה של יאנג, הענקת עוצמה לקהילות בניהול ענייניהן, תוך כדי ניהול מגע מתמיד עם קהילות אחרות על בסיס לא דומיננטי, הם תנאים להמחשתה של ההכרה בהן, ובה בעת מאפשרים לממש חלוקה שוויונית יותר, ואלו, כפי שמדגישה פרייזר (Fraser, 2003) מהותיות בחתירה לצדק חברתי־מרחבי.

את מקומם של הסדרים מוסדיים מעין זה תופסת פוליטיקה של מאבק בין הקהילות השונות המרכיבות את העיר, השוללות זו מזו הן את עניין ההכרה והן את הזכות לחלוקת משאבים שוויונית. ניקה לדוגמה את המאבק בין "רוסים" ל"מרוקאים". מאבק זה, כך

טענו תושבים רוסים ומרוקאים באשדוד בראיונות לעיתונות, עומד מאחורי דפוסי ההצבעה האתניים בעיר. כך, כשתושבת ותיקה נשאלה בריאיון שנושאו הרוסים באשדוד והבחירות הקרבות "איך חילונית כמוך מצביעה ש"ס?" היא השיבה: "בגלל שאני לא רוצה פה גויים וזונות" – רמז לסלידתה מהרוסים באמצעות ביטויים סטריאוטיפיים המיוחסים לקהילה זו. במובן זה אשדוד איננה חריגה: בערי הפיתוח שבהן נקלטו רוסים רבים נמצאו דפוסי דומים של עוינות הוותיקים כלפי הרוסים על רקע הבחירות (Tzfadia and Yiftachel, 2004), ועם זאת מטען תרבותי של גילוי עוינות בקרב הרוסים ביחס למזרחים (שומסקי, 2005). מתיחות זו איננה מקרית, והיא מקודדת, כאמור, בתוכנית העיר ובמימושה: היא יוצרת מעין גטאות קהילתיים, מבלי שתיווצרנה אופציות למפגש במרחב.

באשדוד גם צמחו גטאות אתיופיים, אם כי קטנים יותר, בעיקר ברבעים החלשים בעיר – ב', ג', ו' ו-ח'¹⁵. מצבם הכלכלי של האתיופים חמור במיוחד, כפי שתיאר זאת אחד ממנהלי בתי הספר: "גילינו שההפרעות וחוסר הריכוז בקרב בתלמידים האתיופים נובעים מרעב" (קפלן, 2000). האתיופים אינם הולמים את חזון הרב-תרבותיות האשדודי: ראש העיר איים בשנת 2000 לסגור את העיר בפני האתיופים (הוא התנצל על דבריו לאחר מכן). מתגובת האתיופים בעיר התברר שהם עצמם אינם שמחים לחיות באשדוד (קפלן, 2000ב), שכן החזון הרב-תרבותי פוסח מעליהם: נכון לשנת 2002 לא הוקם מרכז קהילתי אתיופי באשדוד, ולטענת האתיופים אף לא אורגן ערב קהילתי (קפלן, 2002).

מסתבר שלמרות שהשונות החברתית והתרבותית באשדוד הולכת ומתעצמת, והיא נתמכת במרחבים מופרדים יחסית, ולמרות שתכנונה של העיר מקפל בתוכו פוטנציאל למימוש אופציה רב-תרבותית, זו אינה מתקיימת בעיר; תחתיה מתקיימת תחרות על משאבים, שבה כל קבוצה מנסה לצבור עוצמה על מנת ליהנות מחלוקת משאבים נדיבה עבור עצמה ומקפחת עבור האחרות. התנאי של יאנג בעניין יצירת מגוון (diversity) המתרחש במפגש בין קבוצות שונות בעיר כתוצאה מעירוב שימושים חלקי המעודד פעילות ועניין במרחב העירוני מתקיים באשדוד באופן מוגבל. צורכי הקהילות מאבדים מאופיים ההטרוגני, והתושבים הולכים ומתכנסים במרכזים המובחנים – אתיופים במספר בתי ספר דתיים-ממלכתיים, רוסים במרכזי הרבעים באזורי המגורים שלהם, וחרדים ברובעיהם. המפגש בין חלק מן הקהילות מתקיים במידה מוגבלת ברובע "הסיטי" ובקניונים – במיוחד ב"לב אשדוד" שברובע ה' (ישראל, 2006). במידה מסוימת אלה האחרונים מהווים היום את מרחבי המפגש לחלק מן הקהילות בעיר.

דיון

על רקע הנאמר עד כה ברצוננו לבחון את ייצור המרחב באשדוד ביחס לריבוי התרבויות בה באמצעות שתי קטגוריות: הראשונה מתייחסת לצרכים תכנוניים-אזרחיים – תשתיות, תעסוקה ושירותים עירוניים – קרי, צרכים הנענים כאשר קבוצות שונות (אתניות או מגדריות

15 בדצמבר 2005 חיו באשדוד 3,708 תושבים שנולדו באתיופיה והיגרו לישראל בין השנים 1989-2005 (המשרד לקליטת העלייה, 2006). לנתון זה יש להוסיף את יוצאי אתיופיה שהיגרו לישראל בראשית שנות השמונים, ואת הצאצאים שנולדו בארץ.

לדוגמה) זוכות ליחס זהה במצבים דומים, כלומר כאשר ממומש עקרון השוויון. הקטגוריה השנייה מתייחסת לצרכים תכנוניים־אתניים. אלו זוכים למענה הולם כאשר קבוצות אתניות שונות מקבלות יחס שונה לאור מארג תכונותיהן התרבותיות־חברתיות, למשל מערכות יחסים פנים־קהילתיות, יחסים מגדריים או בין־דוריים ותבניות מסורתיות של בעלות קרקע (Fenster, 1996).

כפי שהראינו, התכנון הרציונלי־כוללני של אשדוד ביקש לטשטש את השונות האתנית־תרבותית באמצעות דגשים אוניברסליים (לדוגמה הרבעים השוויוניים והאחידים), אולם נבקש לטעון כי למרות עוצמתה האדריכלית־מרחבית של גישה זו, המתעלמת בשם פרויקט המודרניזציה הלאומי משונות ובכך שואפת לייצר זהות אוניברסלית, השונות בכל זאת צרובה בחיי היום־יום של המשתמשים בעיר – מצורכיהם הנגזרים ממעמדם הכלכלי והחברתי כמו גם מתרבותם (תהא זו המזרחית, הרוסית או החרדית).

עניין זה מרכזי לדיון ברב־תרבותיות בעיר. כפי שנטען על ידי אחרים (Young, 1998; 1998; Sandercock, 2006; Watson, 1990), במקום שקיימת בו שונות במעמד, בתרבות, בערכים ובאופני התנהגות בין קבוצות, הקפדה מחמירה על עקרונות של שוויון עשויה דווקא להנציח את הדיכוי ואת המצב הנחות של "האחרים". כפי שהראינו, כבר בשנים הראשונות הכויבה נוכחות המהגרים בעיר המודרנית את חזון כור ההיתוך. יתר על כן, דווקא התבנית התכנונית־מרחבית המודרניסטית, המבקשת לשטח את מגוון הזהויות, הפכה למסמן של האופציה הרב־תרבותית שצמחה "מלמטה" ומאפשרת לדון באשדוד כפרויקט של מודרניות אלטרנטיבית (alternative modernity). מושג זה מתמקד במשמעות המודרניות בחיי היום־יום בקרב חברות ומרחבים שאינם נמנים על "העולם הראשון". מודרניות מסוג זה דוחה את האתוס הבורגני של המודרניות ומבקשת, תחת זאת, להכיר בכך שפרויקטים שונים של מודרניזציה לא הובילו לתוצאות אחידות (Appadurai, 1996). בבסיס תיאוריה תרבותית זו ניצבת ההכרה בריבוי המבעים של המודרניות; הכלכלה הקפיטליסטית, הטכנולוגיה, והארגון הביורוקרטי של המדינה הם מרכיבים אינהרנטיים למודרניות, אך הם מובילים לריבוי אופנים של מודרניות החורגים מההעמדה הבינרית של מודרניות מול מסורתיות (Taylor, 1999). אכן, התבוננות פוסטקולוניאלית זו, שראוי לאמצה בבואנו לבחון את הפוליטיקה של העיר בישראל, מערערת את ראייתה של העיר מרובת התרבויות כעיר רב־תרבותית, שהרי זו, כפי שהראינו, עדיין נענית לפרויקט המודרני־לאומי (שנהב, 2002). יתרה מזאת, בחיי היום־יום קהילתיותה, שגבולותיהן ותכולותיהן הן ביטוי לקטגוריות הנפוצות ומיצרות בתהליכי כינון הלאומיות (מזרחים, רוסים, אתיופים וחרדים), מתחרות זו בזו על משאבים. במילים אחרות, ברצוננו להצביע על הבעייתיות שבהגדרת יחסי חברה־מרחב באשדוד במונחים של רב־תרבותיות, שהרי משמעה של זו הוא "ראיית ההיסטוריה של העולם וחיי החברה בהווה מפרספקטיבה של שוויון רדיקלי בין קבוצות מבחינת מעמד, זכויות, נגישות ופוטנציאל. הרב־תרבותיות עורכת דה־קולוניזציה לייצוגים האירופוצנטריים, לא רק במישור של קנונים ספרותיים, תערוכות, פסטיבלי סרטים – אלא גם במישור של יחסי כוח בין הקהילות השונות" (שוחט וסטאם, אצל יונה, 2005).

ביקורת זו מכוונת אפוא לשאלה המרכזית: האם ניתן לכונן ספרה רב־תרבותית תחת מערכת תכנונית ואזרחית הפועלת תחת היגיון לאומי אתנו־צנטרי? לדידו של הולסטון (Holston, 1999) הדבר אפשרי, לפחות במישור הפוליטי: בניסיונו להציע אפשרויות

פוליטיות ישימות לזכות לעיר, הוא מצביע על האופן שבו העיר מהווה מרחב שתושביו מתנגדים וחותרים באופן מודע תחת שיחים דומיננטיים של המדינה ושל ההון. במקביל מייצרות הקהילות בעיר שיחים מקומיים חלופיים שאינם בהכרח מקבלים את ההיגיון הלאומי ואת ההיגיון הכלכלי, לא את ההיררכיות החברתיות ולא את יחסי הכוח המייצרים אותן. ניתן להרחיב דיון זה ביחס לעיר מרובת התרבויות; ככל שהעיר מכילה אוכלוסייה מגוונת יותר ומרובת שונות, החותרת בכיוונים של פוליטיקה של זהויות, שונות והכרה והיא חלשה יחסית מבחינה כלכלית, כך גוברת מידת האתגור של ההיגיון הלאומי והנטייה להיפרד ממנו (Holston and Appadurai, 1999).

משטרים עירוניים בערים כאלו נוטים להיענות לאתגר השונות, ולגלות רגישות רבה יותר לנושא מאשר מוסדות המדינה. רגישות זו בממד העירוני מזוהה עם רב־תרבותיות, דהיינו עם מדיניות עירונית שאיננה מסתפקת רק בממד התיאורי של השונות, או בניהול השונות, אלא מקנה לשונות ערך אידיאולוגי הראוי לשימור והכרה, כאלטרנטיבה החותרת תחת ההיגיון הדכאני של ההון והלאומיות (Inglis, 1996). הכרה זו, מדגישה פרייזר (Fraser, 2003), איננה יכולה לבוא במקום או בנפרד ממשאלות חלוקתיות, ואל לה להסיט את תשומת הלב מנושאים חלוקתיים (Parekh, 2004), שהרי אז תיפול העיר למלכודת של שימור דפוסי ההיררכיות – כפי שאלו מוכתבים באמצעות ארגון המרחב בידי המדינה – וכך תימנע האפשרות למימוש הזכות לעיר (McCann, 2002).

אלא שמאמר זה מצביע על כך שאשדוד, למרות הביטויים הרב־תרבותיים הרבים הקיימים בה, איננה מאורגנת מוסדית לייצר אלטרנטיבה רב־תרבותית כדוגמת הארגון שהציעה יאנג (Young, 2005). יתר על כן, המקרה של אשדוד מצביע על הקושי לגייס את השונות לשם יצירת אלטרנטיבה רב־תרבותית המאתגרת את ההיגיון הלאומי: ריבוי התרבויות באשדוד הוא ביטוי להתפתחות על ציר הזמן של פרויקט בינוי האומה והמדינה בישראל, שהתבסס בין השאר על קליטת מהגרים ויצירת מרחבים של סגירות בין האוכלוסייה הוותיקה לבין אוכלוסיית המהגרים. במקרה של אשדוד אל הגיון הסגירות הצטרפה גם האוכלוסייה החרדית. אשדוד בהקשר זה היא מרחבן של הקבוצות האתנו־תרבותיות המודרות בחברה היהודית בישראל, וכאן, לכאורה, טמון פוטנציאל רב־תרבותי, אלא שנראה כי העיר לא קראה תיגר על הפרויקט הלאומי ועל ההיגיון המנחה שלו, ורבים מגלי ההגירה מצאו דרכם אל אשדוד, תוך כדי הדגשת החשיבות הלאומית שבדבר. כך למשל עיריית אשדוד שוקדת על פסטיבלי עולים שבהם מושם דגש הן על מוטיבים תרבותיים ייחודיים לכל קהילה והן על תרומת העיר לקליטת עלייה, שהיא פרויקט לאומי ביסודו. גם סמלי התרבות של הקהילות השונות עוברים מהלך דומה: הטיפוח הוא של סמלי תרבות קהילתיים, שגם אם ביקשו לפלס להם מקום שוויוני יותר בתוך המכל הלאומי, הרי אומצו על ידי הלאומיות – כך ההחלטה להקים בלב "רוסיה הקטנה" באשדוד אתר הנצחה לזכר הנספים בפוגרום קישנייב, או ההחלטה להקים יד לנספים באסון האונייה "אגוז" שהובילה יהודים מצפון אפריקה.

נדמה אפוא שמעבר לעניין התכנוני שהצבענו עליו, גם עתה אשדוד מנסה לאחוז בלאומיות ורב־תרבותיות בה בעת, מבלי ליישב את המתח ביניהן: פרנסי העיר נענים לחזון הלאומי של קליטת עלייה ובניית זיקה של המהגרים לסמלים הציוניים, ובמקביל אינם בונים מסגרת מוסדית התומכת ברב־תרבותיות. השילוב הזה מהווה נדבך למציאות מרובת התרבויות בעיר בצל הלאומיות, שאיננה מסוגלת להפוך לפרויקט רב־תרבותי.

מעבר לעניין אתגור הלאומיות עולה שאלת ההפרדה והמגע בין הקהילות בעיר: בסיוע מבנה הרבעים והתנועה הפנים־עירונית של התושבים, נשמרה מידה רבה של סגירות בין הקהילות המהגרות, בעיקר בין זו הרוסית ובין יתר הקהילות. חריגה מן הסגירות וההפרדה המרחבית בין הקהילות מתקיימת ברבעים הישנים של העיר, שבהם הדירוג החברתי־כלכלי נמוך יחסית, דהיינו מתאפשרת בהם אינטגרציה מרחבית של מעמדות נמוכים. ברבעים החדשים יותר של העיר נשמרת סגרגציה גבוהה בין יוצאי צפון אפריקה לבין יוצאי ברית המועצות לשעבר, כאשר הקהילה הוותיקה יותר נהנית לרוב ממגורים ברבעים שהסטטוס החברתי־כלכלי שלהם גבוה במעט מזה שבהם דומיננטיות לאוכלוסייה רוסית. יוסי יונה דן בהקשר המרחבי שהפרויקט הרב־תרבותי אמור להתממש בו. לטענתו, המקרה שבו רמת הפתיחות התרבותית של הקבוצות ומידת הקרבה ההדדית ביניהן גבוהות משקף מציאות חברתית שבה הייחוד התרבותי של קבוצות מסוימות ושל אורח החיים שלהן אינו כה עמוק, והן מוצאות מכנה תרבותי משותף רחב שבא לידי ביטוי ביכולתן לחלוק מרחבים ציבוריים משותפים. ואולם "ככל שרמת הסגירות התרבותית של הקבוצות ומידת הריחוק ההדדי ביניהן יהיו גבוהות, כך הפרויקט הרב־תרבותי יבוא לידי ביטוי במספר רב יותר של הסדרים ציבוריים נפרדים – ולהפך" (יונה, 2005).

המקרה של אשדוד מאמת את חלקו השני של טיעון זה – כך עולה בעיקר מבחינת הסגרגציה במגורים, ממאבקי הכוחות בין הקבוצות השונות (חרדים, רוסים, ותיקים), מן ההתחרות על משאבים שהן מנהלות זו כנגד זו, ומהיעדר שיטה מוסדית המאפשרת מצד אחד הקניית עוצמה לקהילות, ומצד אחר קיום של מרחב של הידברות לשם ניהול עניינים משותפים. ביטוי סגרגטיבי זה של רב־תרבותיות מעלה סימני שאלה לגבי היותה של אשדוד "עיר רב־תרבותית", אף על פי שמוסדות השלטון המקומי מכירים בשונות ובייחוד של כל קהילה, ואף מטפחים אותם במאמץ רב ובהשקעות נדיבות בתחום התרבות הקהילתית.

מקורות

- אהרון־גוטמן, מירב (2005). שקט יהיה לנו מספיק כשנמות – עכשיו הזמן לחיות: בין תכנון העיר המודרנית והחיים בה. תכנון (1): 55-74.
- אסולין, יוסי (2003). אשדוד מצביעה קרמר. זמן דרום, 12 בדצמבר.
- אפרת, צבי (2004). הפרויקט הישראלי בנייה ואדריכלות 1948-1973. מוזיאון תל אביב לאמנות.
- בוהדנה, אלי (2000). גם אשדוד נכנסה לרשימת האבטלה למרות התשתית הטובה. מעריב, 15 באוגוסט.
- בן סימון, דניאל (2000). חוששים מויתורים, לא מאמינים לאיש. הארץ, 29 בדצמבר.
- בן סימון, דניאל (2002). מיליון בוחרים מחפשים כוח. הארץ, 26 בפברואר.

- ברוצקוס, אליעזר (1969). אשדוד: רעיון והגשמתו. בתוך: צבי אפרת (עורך) (2004). הפרויקט הישראלי בנייה ואדריכלות 1948-1973. מוזיאון תל אביב לאמנות, עמ' 925-928.
- גבירץ, יעל (1999). שרנסקי איש חלש. יאכלו אותו כמו שאכלו את גרגורי לרנר. ידיעות אחרונות, 21 בינואר.
- גרייצר, א', צילקר, צ', קדמון, נ' ורון, צ' (עורכים) (1976). אשדוד: קובץ מאמרים. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- דגני, אבי ודגני, רינה (2006). סקר ישוב – מאפייני שוק המגורים באשדוד והמלצות למדיניות שיווק קרקעות בעיר. תל אביב: מכון גיאוקרטוגרפיה ומשרד הבינוי והשיכון.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2004). אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה 2001. ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2004). החרדים: תפוסת גיאוגרפית ומאפיינים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים של האוכלוסייה החרדית בישראל, 1996-2001. סדרת ניירות עבודה מס' 5. ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד הפנים (2005). הרשויות המקומיות בישראל 2003. ירושלים.
- המשרד לקליטת העלייה, האגף למערכות מידע (2006). עולים לפי ישוב מגורים במשרד הפנים: תאריך עליה מ-1.1.1989 עד 31.12.2005. (דו"ח פנימי).
- הרץ, יעקב ופוגל, אורי (1990). תוכנית המתאר החדשה לעיר אשדוד. בתוך: בעז רענן (עורך), אשדוד. אשדוד: החברה להגנת הטבע, עמ' 29-30.
- זילברג, נארספי (2002). יהודי רוסיה בירושלים: קודים תרבותיים והפגנת האתניות. יהודי ברית המועצות לשעבר בישראל ובתפוצות 20-21: עמ' 162-187.
- חברת אשדוד בע"מ (1976). תכנית אב. בתוך: גרייצר ואחרים (עורכים), אשדוד – קובץ מאמרים. תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב.
- חסון, שלמה וחזן, אנה (1997). שותפויות בין המגזר הפרטי והמוניציפלי בפיתוח מקומי, דגמים סיכויים וסיכונים. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- טל-שיר, ענת (1999). המהפכה הרוסית. ידיעות אחרונות, 4 במאי.
- יונה, יוסי (2005). לקראת רבת-תרבותיות בישראל: היבטים מרחביים. בתוך: רחל קלוש וטלי חתוקה (עורכות), תרבות אדריכלית – מקום, ייצוג, גוף. תל אביב: רסלינג, עמ' 137-176.
- יונה, יוסי וספורטא, יצחק (2000). מדיניות קרקע ודירור: מגבלותיו של שיח האזרחות. תיאוריה וביקורת 16: 129-151.
- יעקובי, חיים (2006). משכונת הרכבת לנווה שלום: תכנון, שונות והזכות לעיר. מכאן 1: 21-34.
- יעקובי, חיים (2007). המקום השלישי: ארכיטקטורה, לאומיות והמבט הפוסטקולוניאלי. תיאוריה וביקורת 32.
- יעקובי, חיים וצפדיה, ארו (2004). מקום במאבק: על גיבוש זהות טריטוריאלית בקרב מהגרים בעיר המעורבת לוד. תיאוריה וביקורת 24, עמ' 45-71.

- ישראל, אמיל (2006). מדיניות תכנון המסחר במרחב העירוני בישראל – מע"ר אל מול שוליים: התכנון הסטטוטורי אל מול מגמות השוק בקביעת פריסת המסחר המרחבית בעיר אשדוד. הוגש כסמינר במחלקה לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- עיריית אשדוד (2005). אשדוד במספרים ינואר 2005 – עולים. (דו"ח פנימי).
- פלדי, ע' (1967). תכנון ומציאות בעיר מתוכננת – סקר אורבני באשדוד. ירושלים: משרד השיכון.
- צפדיה, ארו ופתחאל, אורן (2004). מדינה, מרחב והון: מהגרים בישראל וריבוד חברתי־מרחבי. בתוך: דני פילק ואורי רם (עורכים), שלטון ההון. ירושלים: ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 197-221.
- קימרינג, ברוך (2004). מהגרים, מתיישבים, ילידים: המדינה והחברה בישראל – בין ריבוי תרבויות למלחמות תרבות. תל אביב: עם עובד.
- קלוש, רחל ולו־יון, יוברט (2000). הבית הלאומי והבית האישי: תפקיד השיכון הציבורי בעיצוב המרחב. תיאוריה וביקורת 16: 153-180.
- קפלן, ראובן (2000א). רעבים, דחויים ומושפלים. זמן דרום, 8 בספטמבר.
- קפלן, ראובן (2000ב). מה קרה כשצילקר הביט בראי. זמן דרום, 15 בספטמבר.
- קפלן, ראובן (2002). טרנספר ומהר. זמן דרום. 1 בנובמבר.
- קפלן, ראובן (2005א). רובע ו' מתחרד ומחירי הדירות עלו ב־20 אחוזים. אשדוד News, 20 ביולי.
- קפלן, ראובן (2005ב). הרב אפרים וובר: ב־2015 ראש עיריית אשדוד יהיה חרדי. אשדוד News, 3 בספטמבר.
- רזין, ערן וחזן, אנה (2006). חלוקת העושר המוניציפלי בישראל: צמצום פערים בהכנסות הרשויות המקומיות. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- שומסקי, דמיטרי (2005). אוריינטליזם ואיסלמופוביה בקרב האינטלגנציה דוברת הרוסית בישראל. תיאוריה וביקורת 26: 89-117.
- שנהב, יהודה (2001). זהות בחברה פוסט־לאומית. תיאוריה וביקורת 19: 5-16.
- שנהב, יהודה (2002). יהודים יוצאי ארצות ערב בישראל: הזהות המפוצלת של מזרחים במחוזות הזיכרון הלאומי. בתוך: חגן חבר, יהודה שנהב ופנינה מוצפיה־הלר (עורכים), מזרחים בישראל. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 105-151.
- שרון, סמדר (2004). "לבנות ולהבנות בה": תכנון המרחב הלאומי בשנים הראשונות למדינת ישראל. עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- שרון, רונן (2000). הו, מאמא רוסיה. זמן דרום, 19 במאי.
- Alterman, Rachele (2002). *Planning in the face of crisis: land use, housing and mass immigration in Israel*. London: Routledge.
- Appadurai, Arjun (1996). *Modernity at large*. University of Minnesota Press.
- Bommes, Michael (2000). National welfare state, biography and migration: labour migrants, ethnic Germans and the re-ascription of welfare State membership. In: Micheal Bommes & Andrew Geddes (Eds.), *Immigration and welfare: challenging the borders of welfare state*. London: Routledge, pp. 90-107.

- Brubaker, Roger (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. London: Harvard University Press.
- Brubaker, Roger (2001). The return of assimilation? changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies* 24(4): 531–548.
- Enwezor, Okwui (2001). The short century: independence and liberation movements in Africa, 1945–1994: an introduction. in: Okwui Enwezor (Ed.), *The short century: independence and liberation movements in Africa, 1945–1994*. New York: Prestel.
- Fenster, Tovi (1996). Ethnicity and citizen identity in planning and development for minority groups. *Political Geography* 15(5): 405–418.
- Fraser, Nancy (2003). Social justice in the age of identity politics: redistribution, recognition, and participation. In: Nancy Fraser & Axel Honnet, *Redistribution or recognition? a political-philosophical exchange*. London: Verso, pp. 7–109.
- Gordon, Milton M. (1964). *Assimilation in American life*. N.Y: Oxford University Press.
- Gorny, Yosef (2001). The “melting pot” in Zionist thought. *Israel Studies* 6(3): 54–70.
- Holston, James (1999). Spaces of insurgent citizenship. In: James Holston (Ed.), *Cities and citizenship*. Durham, NC.: Duke University Press, pp. 155–173.
- Holston, James & Appadurai, Arjun (1999). Introduction: cities and citizenship. In: James Holston (Ed.), *Cities and citizenship*. Durham, NC.: Duke University Press, pp. 1–18.
- Inglis, Christine (1996). *Multiculturalism: new policy responses to diversity* (policy paper No. 4). Paris: united nations educational, scientific and cultural organization.
- Katznelson, Ira (1995). Social justice, liberalism and the city. In: Andy Morrifield & Erik Swyngedouw (Eds.), *The urbanization of injustice*. London: Lawrence and Wishart, pp. 45–64.
- Kennedy, Ellen J. (2001). *No Asians allowed: The “white Australia” and “white Canada” immigration policies*. Unpublished PhD. dissertation. University of Minnesota.
- Kymlicka, Will (2000). Nation-building and minority rights: comparing west and east. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 26(2): 183–212.
- Lefebvre, Henri (1996). *Writings on cities*. London: Blackwell.
- Marcuse, Peter & Van Kempen, Ronald (Eds.) (2000). *Globalising cities: a new spatial order?* London: Blackwell.
- McCann, Eugene J. (2002). Space, citizenship, and the right to the city: a brief overview. *GeoJournal* 58: 77–79.

- McGarry, John (1998). Demographic engineering: the state-directed movement of ethnic groups as a technique of conflict regulation. *Ethnic and Racial Studies* 21(4): 613–638.
- Mumford, Eric (2000). *The CIAM discourse on urbanism, 1928–1960*. Cambridge: MIT Press.
- Parekh, Bhikhu (2004). Redistribution or recognition? a misguided debate. In: Stephen May, Tariq Modood & Judith Squires (Eds.), *Ethnicity, nationalism, and minority rights*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 199–213.
- Sandercock, Leonie (1998). *Towards cosmopolis*. Wiley.
- Shanahan, Suzanne & Olzak, Susan (1999). The effects of immigrant diversity and ethnic competition on collective conflict in urban America: an assessment of two moments of mass migration, 1869–1924 and 1965–1993. *Journal of American Ethnic History* 18(3): 40–64.
- Sibley, David (1995). *Geographies of exclusion*. London: Routledge.
- Soysal, Yasmin N. (1994). *Limits of citizenship: migrants and postnational membership in Europe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Taylor, Charles (1999). Two theories of modernity. *Public Culture* 11(1): 153–174.
- Tzfadia, Erez & Yiftachel, Oren (2004). Between urban and national: political mobilization among mizrahim in Israel's "development towns". *Cities* 21(1): 41–55.
- Vertovec, Steven (1998). Multicultural policies and modes of citizenship in European cities. *International Social Science Journal* 50(156): 187–199.
- Watson, Vanessa (2006). Deep difference: diversity, planning and ethics. *Planning Theory* 5(1): 31–50.
- Yiftachel, Oren (1998). Planning and social control: Exploring the dark side. *Journal of Planning Literature* 12(4): 395–406.
- Young, Iris M. (1990). *Justice and the politics of difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris M. (1998). Polity and group difference: a critique of the ideal of universal citizenship. In: Gershon Shafir (Ed.), *The citizenship debate – a reader*. University of Minnesota Press, pp. 263–290.
- Young, Iris M. (2005). Self-determination as non-domination: ideals applied to Palestine/Israel. *Ethnicities* 5(2): 139–159.